

Una nova font del Tirant lo Blanc

JÚLIA BUTINYÀ I JIMÉNEZ

A Berita de Riquer

Un petit cas d'intertextualitat permet de plantejar tot un seguit de qüestions. És el següent:

«*Aflaquint de jorn en jorn e deixant-se anar los ànimos ociosos dels cavallers angle-sos, molts dies eren passats en pau, tranquil·litat e repòs folgat havien. Lo virtuós rei d'Anglaterra, perquè a total oci e llanguiment no es sotsmetessen, deliberà, puix havia contractat matrimoni, de fer cridar cort general a fi que s'hi fes gran exercici d'ar-mes.* (Cap. XXVIII, *Tirant lo Blanc*).

«*Aflaquint de jorn en jorn e dexant-se anar los ànimos ociosos dels cavallers de la Taula Redonda qui longament, en pau e en repòs relexats, folgat havien, lo rey Artús, perquè no a total torpor e languiment se sotsmetessen, revocar-los a treball, ab un torneig que feu cridar per la ciutat de Vincestre, deslberà, no ignorant que les forces, per occivol e fluxa langor descostumades e lasses, ab exercici e treball se reformen e reparen.*» (Cap. I *Tragèdia de Lançalot*).

Abans d'intentar extreure cap mena de conseqüència, cal descartar la possibilitat de còpia d'un autor envers l'altre.

Mossèn Gras, l'autor de l'adaptació de la *Mort Artu*, que titolà *Tragèdia de Lançalot*¹ no podia pas haver llegit el *Tirant lo Blanc* perquè la seva obra és dedicada a Joan de Torrelles, atestat a l'edició de la *Tragèdia* que en fa el dr. Martí de Riquer fins al 1473² i segons la *Gran Enciclopèdia Catalana* mort entre 1483-87³. I el *Tirant* no es publicà fins al 1490.

Per altra banda, la influència en sentit invers tampoc no sembla raonable perquè la *Tragèdia de Lançalot* no es publicà fins a 1497. I sembla difícil de suposar algun punt de contacte entre el valencià Martí Joan de Galba i el comte d'Iscla, Joan de Torrelles, Governador General de Catalunya (1468-70).

Aleshores, si queda exclosa la possibilitat del contacte directe per explicar la coincidència d'ambdòs textos, cal pensar en l'existència d'una font comú: una traducció catalana de la darrera obra del *Lançalot en prosa*, la *Mort Artu*. Això s'havia considerat possible i fins i tot molt congruent, posat que s'han conservat fragments del *Lançalot en prosa* i una versió completa de la *Queste del Saint Graal*, en

1. *Tragèdia de Lançalot*, mossèn Gras, estudi i edició de M. de Riquer, ed. dels Quaderns Crema, Barcelona 1984.

2. Per a dades històriques sobre Joan de Torrelles vegin-se les p. XIII-XIV de la mateixa edició.

3. *Torrelles i López de Gurrea*, Joan de. Article signat per M. Mercè Costa.

versions que segons M. de Riquer no fores les úniques⁴. Així doncs si abans es podia sospitar, ara es constataria com un fet.

Acarem seguidament els textos exposats amb el corresponent de la traducció francesa:

«*Et li rois, por ce qu'il veoit que les aventures del royaume de Logres estoient si meenes a fin qu'il n'en avenoit mes nule se petit non, fist crier un tornoiement en la prairie de Wincestre, por ce qu'il ne vouloit que si compaignon lessassent a porter armes*»⁵.

I veiem que revela una traducció catalana prou lliure de la *Vulgata artúrica*, la qual cosa es correspon amb els fragments del *Lançalot català*⁶. No crec de totes maneres que s'hi pugui establir cap mena de conclusió més directa o productiva⁷. Passem ara als aspectes que deriven d'aquest fet: l'existència d'una *Mort Artu* catalana.

La versió catalana de la «Mort Artu» com font de «La Faula».

Guillem de Torroella, segons el dr. Riquer, coneixia molt bé la *Mort Artu*⁸ i ho manifesta des de diferents angles, sobretot en base als capítols 191-194 de la novel·la francesa que l'autor mallorquí relata en els versos 940-983. No és gens problemàtic d'admetre que Torroella n'utilitzés la versió catalana⁹, malgrat que cal recordar que Morgana i el rei hi parlen en francès.

La reflexió que es desprèn tot seguit és si les coincidències textuais entre *La Faula* i el *Tirant* procedeixen totes dues de la *Mort Artu*. El paral·lelisme literal, amb referència a la germana d'Artús, que s'anomena Morgana¹⁰, ara ja no seria un factor definitiu per fonamentar *La Faula* com font del *Tirant*. Es podria explicar fàcilment si tots dos autors —justament a un passatge del *Tirant* que al·ludeix a un episodi de la *Mort Artu* també— haguessin manllevat el préstec a la versió catalana de la font francesa.

És a dir, ara cal demanar-se si l'existència d'una versió catalana de la novel·la francesa és factor suficient per explicar-ne les similituds o no ho és. El punt és conflictiu perquè cal comptar amb la possible superposició de la influència de les llegendes artúriques sicilianes. Detalls tan concrets com les reixes d'argent darrera

4. *Història de la Literatura catalana*, II, ed. Ariel, Barcelona 1964, pág. 18. (Per a la difusió de la Matèria de Bretanya a Catalunya, vegin-se les p. 13-40).

5. *La Mort le Roi Artu*, ed. de J. Frappier, «Textes littéraires françaises», Ginebra 1954, p. 3.

6. *Un nou fragment del Lançalot català*, P. Bohigas, «Estudis Romànics» X (1962), págs. 180-181.

7. Per si pot presentar en aquest punt algun interès ofereixo el fragment corresponent al que s'ha exposat en francès, i equivalent al català que s'endevina darrera la *Tragèdia* i el *Tirant*, en la versió castellana de C. Alvar: «*Como el rey vio que las aventuras del reino de Logres habían llegado a su final, y que ya no quedaban más que algunas de poca importancia, hizo convocar un torneo en la pradera de Wincester, pues no quería que los compañeros dejaran de practicar el ejercicio de las armas.*» (*La muerte de Arturo*, «Alianza Tres», Alianza Editorial, Madrid 1986, p. 14).

8. Vegi's *Història de la Literatura catalana*, II, o.c., p. 39.

9. Per qüestió cronològica també sembla correcte: el *Lançalot català* planteja com a data *ante quem* el 1339 (P. Bohigas, o.c., p. 182) i *La Faula* es conjectura «que fos escrita al darrer terç del segle XIV» segons l'edició de P. Bohigas i J. Vidal Alcover, ed. Tàrraco, Tàrragona 1984, pp. XX-XXI.

10. Vegi's l'edició del *Tirant lo Blanc* de M. de Riquer, «Catalans Ariel», ed. Ariel, Barcelona 1979, p. 61.

les quals parla el rei Artús a *La Faula*¹¹ i la «molt bella gàbia, ab les reixes totes d'argent»¹² del *Tirant* i que no figuren a la *Mort Artu* demanen un estudi molt atent. Els escrits i la gesta a què fa menció Guillem de Torroella¹³ és la novel·la que l'autor ha llegit moltes vegades, com reconeix al vers 956, però en quina proporció empra la llegenda que se'n derivà? El rei Artús que contempla la seva esposa abans d'ordenar a Girflet que la llenci al llac —a la *Mort Artu*— és la font del rei encantat perquè la cavalleria ha decaigut —a *La Faula*— i aquest ha influït damunt el rei completament alienat del *Tirant*, o bé aquests dos darrers personatges s'han bastit sobre uns trets llegendaris de transmissió oral?

I més detalls: el dol de les dones que acompanyen Morgana, afegit a la *Mort Artu*, les visions que produeix Escalibor, és que els han begut a la llegenda o bé —tornem-hi— són trets influïts d'un autor a l'altre?

Caldria filar molt prim per deduir-ne qualsevol criteri, però crec que tot plegat hi ha un conjunt prou important d'elements idèntics en totes dues obres i afegits a la *Mort Artu* com per suposar que el fet d'una font comú sigui suficient per explicar-los. I sembla raonable continuar pensant doncs que Martorell tenia també al davant *La Faula*.

La versió de la «Mort Artu» catalana com font de la «Tragèdia de Lançalot».

Mossèn Gras quan adapta la *Mort Artu* és molt probable que ho faci sobre la versió catalana. Fins i tot sembla evident a la llum de la intertextualitat esmentada amb el *Tirant*.

Ara bé, aquest aspecte ofereix un carès interessant envers la mateixa *Tragèdia* perquè —havent-hi una *Mort Artu* ja coneguda en català— se n'accentuaria la intencionalitat concreta de l'autor. I alhora: la *Tragèdia*, com que no s'hauria elaborat sobre el text francès, seria una font preciosa —encara que molt mins: a 67 capítols de la *Mort Artu* corresponen els 15 d'incomplets de la *Tragèdia*— com a fòssil del perdut text català de la *Mort Artu*.

La versió de la «Mort Artu» catalana com font del «Tirant lo Blanc».

És aquest —crec— el punt més ric de reflexió. No tant per les semblances directes com pel sentit moral i didàctic de la darrera obra del *Lançalot en prosa*, que ara es projecta sobre el *Tirant*.

Cal considerar que el paral·lelisme que hem posat de manifest es dona al bell mig del començament de l'inici d'aquesta obra, quan terminen les aventures de Guillem de Varoic —que no el llibre ni l'aparició del personatge, que farà d'ara endavant d'ermità només— i quan apareix per primera vegada el protagonista Tirant. Pròpiament doncs és quan comença la novel·la, moment de fet important (encara que, com s'ha dit, se superposa al *Guillem de Varoic* durant onze capítols més). És significativa aquesta arrencada sobre la *Mort Artu* i amb la idea plenament característica del *Tirant* —i nostàlgica també ja a la *Mort Artu*— d'estimular i glorificar ensem la cavalleria. (És curiós observar que alguns comentaris de Frappier a la novel·la francesa són adients per al *Tirant*: per exemple, que es tracta d'una «*observation réaliste d'un monde atteint de caducité*»¹⁴).

Igualment crec que és clau per explicar el final —tan diferent del *happy end* de

11. Vegin-se els versos 682, 805, 1123.

12. Vegi's el capítol CXCI del *Tirant lo Blanc*, ed. cit., p. 634.

13. Vegin-se els versos 939, 955, 962.

14. *La Mort le Roi Artu*, o.c., p. XXVII.

les novel·les cavalleresques— de la gran obra de Martorell, en què d'una manera vertiginosa (en menys del 4% quant a l'extensió total de pàgines) es desfà absolutament, en un pessimista desenllaç, tot el que s'havia creat al llarg de la novel·la. La *Mort Artu* clou també en poques pàgines d'una manera fulminant i desenganyada tot l'univers artúric bastit en els cinc llibres de l *Lançalot en prosa*. L'acabament també hi implica una salvació dels personatges junt amb la demolicció de les estructures. En conjunt, l'ombra de la *Mort Artu* sobre el *Tirant* és interessant sobretot quant als trets ètics i, com veurem, als paròdics.

Es podria allargar aquest reflex —bé que seria una influència de segona generació— fins al *Quixot*. Aquest personatge —divertit i greu alhora— seria justament el braç executor que rematava el moviment iniciat solemnement pel novel·lista francès i seguit, ja amb un riure contingut, per Martorell.

Tanmateix —crec també—, que la novel·la catalana és especialment «assassinada» de la narrativa artúrica en l'aspecte sentimental. És a dir que fa una certa funció d'epígon ja sota aquest caire. El sentit de culpabilitat de Ginebra i l'hecatombe provocada per l'adulteri a la *Mort Artu* —deixant de banda l'absoluta indiferència anterior— s'han tornat, amb l'adulteri del *Tirant*, en un escandalós triomf de la lasciva Emperadriu. Es podria considerar —demano— com un primerenc i seriós senyal de la disfunció del món cavalleresc quant als aspectes sentimentals tan cortesos de tota aquella literatura anterior, quan compta, posem per cas, amb un pes tan gran de pàgines que giren sobre el reeiximent de la consecució sexual dels amants? En els temps antics als enamorats els bastava un cabell del cap de la donzella i aqueix temps ja és passat, com diu Hipòlit a la Princesa¹⁵.

Quant a destriar punts de contacte ideològics entre totes dues obres hi ha molts passatges temptadors. Penso a la dramàtica reflexió d'Artús, a les acaballes de la *Mort Artu*, davant la mort d'Ivany: «¡Ay! Señor, ¿por qué permitis lo que estoy viendo, que el peor traidor del mundo ha matado a uno de los más valiosos caballeros del siglo?»¹⁶, que retira a la idea que expressa el mateix rei, a l'episodi artúric intercalat a la cort de Constantinoble, per tal de justificar les seves paraules: «Per què dic jo aquestes coses? Per ço com veig (...) que los mals hòmens, qui amen ab decepció e frau, són prosperats, e veig abaixar virtut e llealtat»¹⁷. El mateix final ja esmentat del *Tirant*, la mort dels herois i l'honrada supervivència dels menyspreables també en podria ser un ressò, amb què l'humor de Martorell tradueix el patetisme de l'obra francesa. Per bé que la idea de l'èxit del mal i el descrèdit dels bons és un motiu literari gairebé recurrent. I a més cal assenyalar que es troba d'una manera semblant a *La Faula*¹⁸.

Aquestes reflexions semàntiques són molt seductores¹⁹, però trobo més segur de concretar les semblances puntuals. M'estimo més doncs fixar de moment l'atenció entre el *Tirant* i la *Mort Artu* en els punts següents:

a) l'inici de totes dues obres amb el paral·lelisme textual ja indicat i sobre què s'ha elaborat aquest article.

15. Consulteu el capítol CCLI de l'ed. cit., p. 738.

16. *La muerte del rey Arturo*, ed. de C. Alvar ja cit., cap. 190, p. 190.

17. *Tirant lo Blanc*, ed. cit., capítol CXCII, p. 635.

18. Vegin-se els versos 778-785 i 1162-1181 a l'ed. cit.

19. Se'n trobarien moltes més: la lamentació de l'Emperador per causa de la fortuna (p. 460 del *Tirant*, ed. cit.) i el somni d'Artús en què cau de la roda de la Fortuna (p. 178 de *La*

b) l'arribada de Morgana amb donzelles, amb el paral·lelisme amb *La Faula* ja esmentat²⁰ i la contemplació d'Escalibor per part d'Artús, que dona peu al *Tirant* a un incís tan irreal i diferent de la resta de l'obra. Aquest episodi, justament al bell mig de la novel·la passaria —en saber que la *Mort Artu* ha servit de font— a cobrar molt més relleu i significació.

c) tot el clímax del final del *Tirant*, amb el seguit de morts i de destrucció i amb especial referència a la gravetat de l'amor adúlter d'Hipòlit i l'Emperadriu. Aquest aspecte —de què també n'hem parlat— caldria contrastar-lo amb el penediment de Ginebra a l'apèndix de la *Mort Artu* així com amb la sublimació de l'amor de Lançalot²¹.

d) l'escena absolutament còmica de la ridícula fugida de Tirant, quan tots criden a la porta de la cambra de Carmesina²² davant del risc d'ésser descobert. Els elements humorístics: fer veure que el avalot era degut a una rata, la veu de dona de l'heroi a causa del dolor i que aquest es trenquí una cama en saltar de daltabaix del terrat podrien ser una rèplica del magnífic desafiament de Lançalot en les mateixes circumstàncies, reptant tots els cavallers que picaven a la porta de l'habitació de Ginebra²³ i matant-ne un allí mateix: «*Va a la puerta, la abre y grita que no lo capturarán. Entonces salta en medio de todos, con la espada desenvainada, y golpea al primero que encuentra*»²⁴.

e) el secret que envolta la marxa de Lançalot a la *Mort Artu*²⁵, tret molt característic del llibre, que recolliran mossèn Gras a la *Tragèdia* i Malory a la *Morte Darthur* (1485), i que àdhuc a través d'aquest serà un motiu rellevant a *Los hechos del rey Arturo y sus nobles caballeros* de John Steinbeck²⁶. Crec que és present a la sug-

muerte del rey Arturo, ed. cit.), les *andes* en què són posats tots dos herois, Lançalot i Tirant, a l'hora de la seva mort (p. 1.150 del *Tirant*, ed. cit., i 203-204 de *La muerte del rey Arturo*, ed. cit.), la despreocupació per la successió reial als últims capítols de totes dues obres: Baors diu que triïn el rei que vulguin, a la *Mort Artu*, i l'Imperi se suposa que va a parar a la descendència d'Hipòlit i la filla del rei d'Anglaterra, al *Tirant* (p. 204 de *La muerte del rey Arturo* i 1.187 del *Tirant*, edicions citades). I la bogeria assenyada d'Artús, que retira la del Quixot.

20. Vegi's la p. 61 de l'ed. cit. del *Tirant*, a la qual ja hem remès. La correspondència es troba a «sa carnal germana qui per son dret nom nomenar se fa Morgana», al *Tirant*, i «a cuy je fuy xarnell germayne... clamea per mon droyt nom Morgan la fea», a *La Faula*.

21. Vegin-se les p. XXIV-XXV, i la nota 2 d'aquesta darrera pàgina, de l'edició de Frappier de *La Mort le Roi Artu*.

22. Vegi's el capítol CCXXXIII, p. 704-707, del *Tirant*, ed. cit.

23. Vegin-se les pàgs. 97-98 de *La muerte del rey Arturo*, ed. cit.

24. *Ibid.*, p. 98.

25. Sobretot als capítols 8, 9 i 10.

26. Aquest llibre recull punts essencials de l'obra francesa a través de l'anglesa de Malory. En relació al nostre article veiem la idea inicial d'estímul de la cavalleria per mitjà dels exercicis: «*Después de lograr la paz a través de la guerra, el rey Arturo se vio en el dilema de todos los soldados en tiempos de quietud. No podía desbandar a sus caballeros en un mundo donde la violencia dormía un sueño inquieto. Y por otra parte, es difícil, cuando no imposible, preservar la fuerza y el temple de los hombres de armas si no utilizan las armas, pues nada se herrumbra con tanta prontitud como una espada en desuso o un soldado ocioso*». (Cito de la traducció castellana «Narrativas contemporáneas», Edhasa, Barcelona 1979, p. 197). I quant a la marxa secreta de Lançalot i el seu nebot Lionel, també amb un component d'humor: «*Hagamos los preparativos en silencio y vayámonos en secreto. (...) Se prepararon para el viaje con tanto misterio, con tantas palabras prudentes y dedos sobre los labios y susurros en los rincones, que los perros de*

gerència que fa Tenebrós al desesmat infant Felip per tal d'engrescar-li a lluitar en socors de la cristiandat²⁷ i que és un factor humorístic quasi imperceptible però fiblant.

f) el tret psicològic de l'Emperador, ple d'innocència pueril, en ser enganyat per l'Emperadriu quan amagava Hipòlit a la seva cambra, bo i convencent els altres de l'explicació que ella li havia engegat²⁸ pot juxtaposar-se a la figura tan noble, emocionant i profunda del rei Artús en la mateixa situació a la *Mort Artu*²⁹.

I —encara!— per acabar es podria formular una aventurada hipòtesi sobre la hipòtesi que ja qualificava de temptadora —però que en part fonamentava— el dr. Riquer³⁰ i que consistia en la coneixença per part de Martorell de Richard de Beauchamp, el descendent de Guy de Warwick, que morí el 1439, any en què l'escriptor català era a Londres. Si afegim ara que Malory vivia al comtat de Warwick i lluità al costat de Richard de Beauchamp i que a partir de 1460 està escrivint la *Morte Darthur* —precisament quan Martorell— amb la mateixa obra com a font d'inspiració, la *Mort Artu*, no fóra potser inversemblant d'intentar imaginar algun tipus de relació real entre tots dos escriptors i cavallers a Anglaterra. Potser que això no es pugui documentar mai, però l'alt grau de suggestivitat que ofereix aquest contacte entre la literatura anglesa i la catalana m'ha impedit d'estar-me d'assenyalar-lo.

los salones y las palomas de las torres percibieron que algo insólito estaba en ciernes. Sir Lanzarote y su sobrino elaboraron sus planes en sitios apartados, de modo que algunos de los caballeros menos inteligentes informaron al rey de una conspiración». (p. 205-206).

27. «Oh, quina glòria seria per a vós secretament partir d'ací, vós e jo tot sols, e no dir res a negú fins fóssem dins la nau a cent milles dins mar!», capítol C, p. 304 de l'ed. cit.

28. Vegi's el capítol CCLXII, pág. 760, de l'ed. cit.

29. Vegin-se les p. XXIV-XXV de l'estudi de Frappier a la seva edició.

30. *Història de la Literatura catalana*, II, o.c., p. 649-650.